

Bu çalışma, 5–9 Eylül 2012 tarihleri arasında İzmir Karaburun’da düzenlenen

“**kapitalizmin kısılcacında doğa – toplum – teknoloji**” temalı

7. Karaburun Bilim Kongresi’nde sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Kongre sırasında bildiriye dinleyenlerin önceden okumuş olarak tartışmalara katılabilmesi için bu formatta web sitemizde yayımlanmıştır.

Atıfta bulunabilmek için yazar(lar)ın iznine başvurmanızı rica ederiz.

Karaburun Bilim Kongresi Düzenleme Kurulu

26.08.2012

MEKÂNSAL NEOLİBALİZM BAĞLAMINDA KENTSEL DÖNÜŞÜM

İrfan Mukul
Sinop Üniversitesi

GİRİŞ

Kapitalizm daima fark üretimiyle büyüye gelmiştir. Bu sermaye birikim dürtüsüyle gerçekleşmiştir. Sermaye birikim dürtüsü sayesinde dünyada yeni kentler yaratılırken eski kentler bilinen hallerinden bambaşka bir niteliğe kavuşmuştur. Yeni coğrafyaların ve yeni mekânların yaratılmasından kazanılabilecek paranın kapitalizmin yeniden üretiminin temel boyutu olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Örneğin Türkiye’de 1980 darbesinden sonra yaratılan fırsatlar karşısında bazı holdingler harekete geçerek yüksek karlar vaat eden müteahhitlik işlerine girdiler. Dönemin koşullarına bağlı olarak, mali liberalizasyon dolayısıyla bankacılık sektörü hızla dünya piyasalarıyla bütünleştiği için, özellikle İstanbul’un inşaat sektöründe kar olanakları yatırım fonları için bir çekim merkezi haline dönüştü. Yabancı müteahhit firmalar, holdinglerin müteahhitlik işlerine giren firmalarıyla hazırladıkları ortak girişim paketleriyle, işin bir bölümünü elde etme karşılığında dolar cinsinden kredi elde edilmesini garanti ediyordu. 1980’li yılların enflasyonist ortamında konut piyasası, siyasi yozlaşma, kapitalist gelişme ve uluslararası finansın kesişme noktasında yer alan, İstanbul’un en karlı sektörü haline geliyordu (Keyder, 2009).

Yeni mekânların yaratılmasında kazanılabilecek paraların kapitalizmin yeniden üretiminin önemli bir boyutu olduğu İstanbul örneğiyle hem otuz yıl öncesiyile hem de bu günkü durumuyla gözler önündedir. Bu gün dünya toplam sermayesinin önemli bir bölümünün kentsel imar projelerinden elde edilmiş spekülasyon kazançlarından oluştuğu bilinmektedir.

Bununla birlikte hükümetlerin şimdilerde perişan durumdaki ekonomilerini kurtarmak amacıyla hazırlamakta olduğu canlandırma paketlerinde (kanal İstanbul projesi, kentsel dönüşüm projeleri vs.) kentsel altyapı projelerinin önemli unsurlar olduğu ortadadır. Ayrıca, yeni coğrafyaların yaratılmasında inşaat sektörü ile finans güçleri ittifak içinde, bir yandan kendi sınıf çıkarlarını ileri taşıırken bir yandan da sermaye fazlası sorununun çözümüne kilit önemde katkıda bulunur.

Kapitalizmin amacı ekolojik, sosyal ya da jeopolitik sonuçları ne olursa olsun büyüme (krizi düşük hızla büyüme olarak tanımlıyoruz). Daima teknolojiye ve yaşam tarzındaki değişimlerle olagelmıştır (‘ilerleme’ olmazsa olmazdır) ve her zaman çelişkilere gebe (sınıf ve diğer mücadele biçimleriyle doludur). Her şeyden öte, kapitalizm güvensizlik üretir: Hiçbir zaman istikrarlı değildir ve daima krize meyillidir. Kapitalizmin meydana geliş ve sona eriş hikâyeleri, bana göre, tarihimizi anlamak için esas teşkil etmektedir. Sermaye birikiminin kurallarını anlamak, tarihimizin ve coğrafyamızın neden bu biçimleri aldığını anlamaya yardımcı olur (Harvey, 2011).

Öte yandan 1970’lerden itibaren kapitalist sistemin içinde bulunduğu krizi kara dönüştürebilecek yeni ürünler, yeni teknolojiler, yeni yaşam biçimleri arayışları sürerken,

Avrupa ve Japonya'nın ekonomik ve finansal piyasaların egemen gücü ABD'yle boy ölçüşmesiyle uluslararası ilişkilerin yeniden örgütlendiği bir döneme girildi. Bant üzerinde seri üretim, kitle siyaseti organizasyonu ve müdahaleci refah devleti olarak tanımlanan ve adına Fordizm denilen üretim biçiminden, esnek birikime dayalı, ulus-devletin müdahaleci politikaları bırakmasıyla birlikte serbestleşme ve özelleşmeye geçişi ifade eden döneme geçildi.

Üretin daima insanların arzularının, amaçlarının ve niyetlerinin belirli bir amaç uğrunda seferber edilmesiydi. Endüstriyel kapitalizmde sorun, çoğu insanın bu sürece dâhil olmasının engellenmesiydi: Yalnızca seçilmiş belirli kişiler hayal edip tasarlama ayrıcalığına sahipti ve bütün kararları onlar veriyor, işçilerin eylemlerini düzenleyen teknolojileri de onlar kuruyordu, dolayısıyla nüfusun çoğunluğu için yaratıcılık oyununa bütünü ile katılma yolu tıkanmıştı. Bu ciddi bir yabancılaşmayı da beraberinde getiren bir süreçtir ve tarih büyük ölçüde bu yabancılaşmaya karşılık verme çabalarının anlatımıdır (Harvey, 2011).

Endüstriyel kapitalizmin giderek daha az karlı hale gelirken, yeni kar elde etme mecraları özellikle de 1970'lerin ortasından itibaren önem kazanmaya başladı. Sermayenin ulusal sınırlar içindeki birikim temposu yeni yatırımları gerçekleştirmek için çok daha yüksek karları gerekli kılmaktaydı. Ancak sermayenin karlılığı içinde bulunduğu ulusal pazarın büyüklüğü ile sınırlı durumdaydı. Geriye tek bir seçenek kalmaktaydı: Sermayenin hızla finansal yatırım alanlarına çekilmesi ve uluslararasılaşması. Böylece 'finansal sistemin kuralılaşması ve serbestleştirilmesi' yeni muhafazakâr neoliberal politikaların temel şiarı haline dönüştürüldü.

Bu gelişmelere paralel olarak, 1980'lerde devletin genelde kentleşmeye ve özelde de konut piyasasına yaklaşımında çarpıcı değişimler yaşandı. O zamana kadar konut piyasasına doğrudan müdahaleden kaçınan, kaynaklarını kentleşmeden ziyade sanayileşme için kullanmayı tercih eden, konut piyasasını kendi kaynaklarını ve çözümlerini geliştirmeye bırakan devlet politikaları, 1980 sonrasında kentlerdeki arsa ve konut piyasalarına daha çok müdahil olmasıyla devletin müdahalesinin niteliği değişmeye başladı.

Devletin konut üretimine yaklaşımının, mekânsal dönüşümlerin toplumsal sınıflar, devlet, siyaset ve ideoloji düzeyinde işleyen toplumsal süreçlerin olduğu kadar mekânın kendine özgü dinamiklerinin de belirleyiciliği altında gelişir. Bunlar coğrafi üstünlükler, afet gibi tamamen doğal olabileceği gibi, örneğin kapitalist toplumla bütünleşik bir pazar ekonomisinin sonucu olarak gelişen "eşitsiz coğrafi gelişim" gibi toplumsal olarak üretilmiş dinamikler de olabilir. Böylece kent toplumsal yapı ve süreçlerin üzerinde ye almanın yanında üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin bir parçası olur.

Öte yandan dünyamız küresel ölçekte, iklim değişikliği, çevre kirliliği, afetler, eşitsizlik, yoksulluk ve barınma gibi pek çok temel sorunla karşı karşıyadır. Bugün çevresel değerler ve kentsel mekânlar, değişik dönüşüm şekilleri adı altında, yaşanan sorunları aşmanın bir yolu olarak gösterilmektedir. Aslında sermaye birikim sürecine ilişkin olan bu ilişkiler, mekânda ve kentlerde yeni biçimler alırken, bu biçimler aynı zamanda çeşitli mekânlar üzerinde ve mekânsal olarak yeniden üretilir.

Son otuz yılda dünya ve Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler kapitalizmin mekândaki eşitsiz gelişimine yeni boyutlar eklemektedir. Bu çerçevede üretim ilişkilerindeki değişim, mekândaki değişimi tetikleyerek, yerleşim sistemi ile yerleşim merkezleri arasındaki ilişkiyi yeniden üretmektedir. Bu üretimin ya da değişimin yoğun olarak yaşandığı mekânların başında hiç kuşkusuz Türkiye'deki kentler dönüşüm uygulamaları gelmektedir.

Türkiye kentleri bugün, yoksulluğun yarattığı sorunların ağırlaştığı, yoğunlaştığı ve somutlaştığı mekânlar olarak karşımızda duruyor. Kentler, zengin ve yoksul mahallelerin oluşturduğu bir çelişki yumağı haline gelirken, mekân standartları, yaşam düzeyi, kentsel hizmetler açısından birbirinden ayrılaştırılmış mekânlar arasında uzlaşmaz çelişkiler yaşanıyor.

Bu değişimleri görmezden gelen ve yoksulluğun sürekli derinleşmesi karşısında kentler, önemli oranda rant müdahaleleri olarak görülen **“kentsel dönüşüm”** adı altında dönüşüme tabi tutuluyor. Bu dönüşümler kentlerde, sosyal, mekânsal ve kültürel konularda çıkmazlar içindeki alanların, çok bileşenli çözüm önerileriyle yeniden üretilmesi anlamına gelen kentsel dönüşüm tanımından oldukça uzaktır.

Türkiye’ye odaklanarak mekânda neoliberal fikirlerin ortaya çıkışı, gerisinde yatan mantık ve uygulamaya geçirilmesi incelenerek, neoliberal kentsel dönüşümün çerçevesinin gerçekçi olmayan kuramsal ve görgül varsayımlarından ileri gelen önemli saptamaların yanlışlığını ortaya koyarak, neoliberal kentsel dönüşüm politikalarının Türkiye gibi bir ülke üzerindeki etkisinin son derece eşitsiz ve genellikle olumsuz oluşu ve bu olumsuzluğun toplumsal farklılıkları ağırlaştırarak “yoksulları” giderek marjinalleştirmesi, serbestleştirilmiş piyasalar kuralına itaat etmesinden kaynaklandığı ortadadır.

Biz bu bildiride piyasa yanlısı retoriğe karşın siyasal iktisadın coğrafya, mekân ve doğayla ilişkiler konusundaki yaklaşımın yetersizliğinin, mekan ve coğrafyanın bu şekilde aralıksız kullanımı ve üretimiyle sermayenin dolaşımının ve birikiminin kavrayışıyla aşılabileceği düşünerek mekânsal neoliberalizm bağlamında kentsel dönüşüm uygulamalarına bakmak istedik.

TARİHSEL ARKA PLAN

Paleolitik insanı mağaradan çıkıp saz ve yapraklardan yaptığı barınağına taşındığında, şehirleşmeye doğru ilk adımını atmış oluyordu. Bu adım, bir üretim mekânından diğereye geçişi ve yeni bir mekân üretiminin habercisi oluyordu. İnsanların şehirselleşen merkezlerde toplanmaları, bitkilerin kültüre alınmaları ve hayvanların ehlileştirilmesinden daha önce mümkün olamamıştır. 3000 yıl süren deneyimden sonra, M. Ö. 6000’e doğru Ortadoğu’da gerçekleştirilen buğday ve çavdar tarımı, koyun ve keçilerin ehlileştirilmesi ve sürekli köy yerleşmesi Ortadoğu’nun yüksek kesimlerine ve çevredeki daha kurak alanlara tamamen yayılmış bulunuyordu. Avcılık ve toplayıcılığın eşlik ettiği köy tarımının çekici ve güvenilir bir “yaşam tarzı” olarak ortaya çıkmasıyla, nüfus yoğunlukları yaklaşık on-yirmi misli artmış, insanlar tarıma çok uygun bu alanlarda toplanma eğilimine girmişler ve bu da Ortadoğu’nun yüksek kesimlerinde daha az sayıda fakat daha büyük yerleşmelerin doğmasına yol açmıştı.

Bununla birlikte, şehirlerin ortaya çıkışı için iki koşulun oluşması gerekiyordu. Bunlardan birincisi, kuru tarımdan beş-altı kez daha verimli olan sulamalı tarıma geçiş ile sulanmış arazilerden alınan daha yüksek verimler, toplumun gittikçe artan nüfusu besleyebilecek hale gelmesini sağlamış ve de sulamalı tarım akarsu kıyılarıyla sınırlı olduğu için yerleşmeler de bunlar boyunca konumlanmışlardı. Büyük ve istikrarlı bir çiftçi nüfus kitlesi Mezopotamya’nın alçak kesimlerinde gelişmeye başlamıştı. Çevredeki alanlar kendi gıdalarının üretemeyenleri beslemeye yetecek tarımsal fazlalık üretmeye yeterli verimlilikte değildi. Tarımsal fazlalık üreten yerler şehirleştiler. İkincisi, gıda fazlalığını toplamak, depolamak ve yeniden dağıtmak için bir toplumsal örgütlenmenin oluşmasıdır. Şehirlerin ortaya çıkmaları için gerekli olduğu halde bulunmayan şey, bu gıda artığını örgütlemeyi ve

insan enerjisinin yönlendirildiği faaliyetlere yönelebilmeyi becerebilecek bir toplumsal yapı eksikliydi (Tümertekin, Özgüç, 2009).

Öte yandan her toplumsal formasyonun kendi özgül mekânını bir üretim tarzından diğerine geçişin, beraberinde yeni bir mekân üretimine yol açar. Yeni mekân ya da kentler yeni biçimler alırken bu biçimler aynı zamanda çeşitli mekânsal çözümler yoluyla farklı mekânsal yapılar içerisinde yeniden üretilir. Köy kültüründen kent kültürüne doğru yaşanan sıçrama da bir üretim tarzından diğerine geçildiğini gösterir. Gordon Childe tarafından “**Kentsel Devrim**” olarak adlandırılan bu dönüşüm, ticaret ve zanaat üretimine dayanan bir ekonomik gelişmeye dayandırılırken, kentler Leonardo Benevolo’ya göre, ırmak vadilerinde verimli tarım ürünleri biriktirmesi ve fazlasının takas edilmesi için bir komuta merkezi olarak ortaya çıkmıştır (Benovololo,1995).

İlkel topluluktan uygar topluma geçiş, toplumun iç dinamiklerinin gelişmesiyle gelişmektedir. Bu iç dinamik değişikliği işbölümünde yeni bir gelişmeyle oluşmuştur. Henüz kentlerin ortaya çıkmadığı kent öncesi toplumlarda tarım ile küçük zanaatlarda işbölümü varken, yalnızca mal değişimi ile uğraşan bir sınıfın oluşmasının yarattığı farklı bir işbölümünün oluşması, kentlerin oluşmasına yol açmıştır.

Bütün bunlar olup bittiğinde, artık köy kültürünün yerini kentsel “**uygarlık**” aldı. Kapitalizm öncesi dünya, ekonomik büyümesini büyük oranda toprağa dayalı üretin ve ticaretten sağladı. Büyüyen şehirler stratejik olarak bu faaliyetlerle bütünleşen şehirlerdi. Şehir üzerindeki en büyük değişim endüstriyel gelişimle oldu. Yeni şehirler, öncekilerin ticarete dayalı yapısından farklı olarak, endüstriyel üretime ve sermayeye bağlı servet oluşturmaya dayalı yeni ekonomik sistemin merkezleri oldu. 19’uncu yüzyılda yeni biçimde bir kentleşme; endüstriyel şehrin gelişimi görüldü. Bu gelişme, küresel şehir sisteminin düğüm noktası olarak bir dizi yeni şehri ortaya çıkardı.

Endüstriyel şehrin ilk analiz edenlerden biri Frederick Engels’tir.1843’te Manchester’da eski endüstriyel hayatın kaydını tuttu. Engels ailesi, endüstriyel kapitalizmin beşiği olan Manchester’da pamuk fabrikası almıştı ve Frederick Engels 20 yaşındayken, işadamı olarak ve aile fabrikasının yönetimine yardımcı olmak üzere Almanya Bremen’den yola çıktı. Kendisini hızla gelişme sürecine giren yeni endüstriyel şehirlerden birinde buldu. Böylece Engels Manchester’ı yeni kentleşme biçiminin tipik bir örneği olarak gördü. Şehrin fiziksel yapısı Engels için endüstriyel kapitalizmin ayırt edici özelliği olan sınıfların ayrılığını kanıtlar nitelikteydi. Ortaya çıkmakta olan yeni sınıf yapısı şehrin tam yapısı içine inşa edilmişti. Manchester gibi kapitalizmin gelişme gösterdiği kentlerden biri olan ve bir ihtilaller, ayaklanmalar kenti olan Paris, kentleşmenin kapitalizm açısından yarattığı sorunların, politik bir perspektifle ele alındığı kenttir.

Günümüz tarihselliği içinde yaşanan kentsel süreçlerin sadece bu güne ait bir durummuş gibi algılanması yanlıştır. Başka bir ifadeyle günümüzde, Delhi, Seul, Bombay ve İstanbul’da yaşanan kent geliştirme süreçlerini kapitalizmin geçirdiği değişik tarihsel süreçlerde görmek mümkündür. Bu sürecin sadece günümüze ait bir olgu olmadığını özellikle Engels’in Salford ve Manchester kentlerine ilişkin gözlemlerinden yola çıkarak kaleme aldığı *İngiltere’de emekçi sınıfların durumu ve konut sorunu* başlıklı çalışmalarında net bir şekilde görmekteyiz:

Büyük modern kentlerin büyümesi, belli bölgelerdeki, özellikle de merkezi konumda bulunan bölgelerdeki arsalar suni olarak ve devasa oranlarda artan bir değer kazandırır; bu arsalar üzerine dikilmiş binalar bu değeri arttıracığına zora sokar, çünkü bu binalar artık değişmiş

koşullara ait değildir. Yıkılır ve yerlerini yenileri alır. Bu durum her yerden önce, merkezi konumlarda bulunan ve kiralari ne kadar kalabalık olunursa olunsun belli bir azami değerinin üstüne hiç çıkamayacak ya da ancak yavaş yavaş çıkacak işçi evlerinde yaşanır. Bu evler yıkılır ve yerlerine mağazalar, depolar ve kamu binaları dikilir (Harvey, 2010).

O halde, 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yazılan yukarıdaki metnin günümüzdeki süreçlere referans olması, yaşadığımız kentsel dönüşüm süreçlerinin sadece günümüze ait olmadığına bir göstergesidir. Sorun uluslararası kapitalizmin bölgesel krizler ve çöküşler tüneline sürekli düşüp kalkıyor olmasıyla ve tünelden çıkış arayışlarıyla ilgilidir. Nitekim kentler var oldukları andan itibaren, artık ürünün coğrafi ve toplumsal bakımdan yoğunlaşmasına bağlı oluşmuştur.

Dolayısıyla kentleşme her zaman bir sınıf olgusu niteliği taşımıştır, çünkü artık-ürün bir yerlerden ve birilerinden alınır, dağıtımın denetimiyse genelde birkaç elde tutulur. Bu genel durum tabii kapitalizm çerçevesinde de varlığını sürdürmektedir; fakat kentleşme, artık-ürünün bir yerden diğerine götürülmesine dayandığından, kapitalizmin gelişmesi ile kentleşme arasında çok yakın bir bağ olduğu ortaya çıkar. Kapitalistlerin artık-değer elde etmek için artık-ürün üretmeleri gerekir; bu artık-ürün de daha fazla artık-değer üretmek için yeniden yatırıma çevrilebilmelidir. Sürekli olarak yeniden yatırım yapılması sonucu, artık-üretim tarihine, dolayısıyla sermaye birikiminin tarihine bağlı olan mantıksal eğriler (para, ürün ve nüfus), kapitalizmin çevresinde kentleşmenin izlediği büyüme yoluna paralel olarak ilerlerler (Harvey, 2008a).

EŞİTSİZ COĞRAFİ GELİŞİM OLARAK KENTSEL DÖNÜŞÜM

Başlangıçlarından beri kentler bir artı-ürünün coğrafi ve toplumsal yoğunlaşmaları sayesinde yükselmiştir. İlk Sümer kentlerinden beri bu durum gözlenmektedir. Bu nedenle kentleşme her zaman sınıfsal bir görünüm taşırlar, çünkü artıklar bir yer ve kişiden sağlanırken onların harcanmalarının denetimi tipik olarak birkaç elde toplanır. Kentleşme bir artı-ürünün harekete geçirilmesine dayalı olduğundan kapitalizmin gelişimi ile kentleşme arasında yakın bir ilişki ortaya çıkar. Sermayedarlar artı-değer üretebilmek için artı-ürün üretmek zorundadır; bu üretilen değer de sonrasında daha çok artı-değer meydana getirmek için yeniden yatırıma dönüştürülmelidir. Sürekli yeniden yatırımın sonucu kapitalizmde kentleşmenin büyüme çizgisiyle paralel olarak artı-üretimi bileşik oranda genişler ve sermaye birikimi oluşur.

Artı-sermaye üretimi ve emilimi için kârlı yerler bulmaya duyulan sürekli gereksinim kapitalizmin siyasetini biçimlendirir. Bu gereksinim aynı zamanda sermayedarın sürekli ve sorunsuz genişlemesine bir dizi engel çıkarır. Eğer işgücü kıt ve ücretler yüksekse, ya var olan işgücü disiplin altına alınmak zorundadır teknolojik işsizlik ya da işçi sınıfının örgütlü gücüne saldırı başlıca iki yöntemdir ya da göç, sermaye ihracı ve nüfusun o ana dek bağımsız kalmış unsurlarının proleterleştirilmesi gibi yollarla yeni işgücü bulunmalıdır. Bütün bu sermaye birikim süreçleri bir toplumsal yapı ya da toplumsal formasyon yaratır.

Öte yandan her toplumsal formasyonun kendi özgül mekânı vardır. Bu durum bir üretim tarzından diğerine geçişin, beraberinde yeni bir mekân üretimine yol açar. Yeni mekân ya da kentler yeni biçimler alırken bu biçimler aynı zamanda çeşitli mekânsal çözümler yoluyla farklı mekânsal yapılar içerisinde yeniden üretilir. Kapitalizm, belirli bir coğrafyada tüm sektörleriyle, uluslararası planda ise sisteme dâhil tüm bileşenleriyle eşit bir şekilde ilerlemez.

Kimi ögeler hızla gelişirken, diğerleri görece geri kalır. Buna **“kapitalizmin eşitsiz gelişimi”** denir.

Kapitalizmin mekânları yeniden düzenleyerek aynı zamanda eşitsiz ve bileşik gelişmeyi yeniden şekillendirmiş olur. Günümüzde kentsel dönüşüm uygulamalarını neo-liberal küreselleşmenin yol açtığı kapitalizmin eşitsiz gelişimi ya da **“eşitsiz coğrafi gelişme”** olarak görebiliriz. Kapitalist küreselleşme yörüngesi içindeki yoğun çelişkileri anlayabilmek için bize bütün coğrafyaların algılanmasını sağlayacak bütünsel bir bakış açısı gerekir. Böylesi bir bakış açısı ancak eşitsiz coğrafi gelişmeyi göz önüne alarak kurulabilir.

Eşitsiz coğrafi gelişim olarak adlandırabileceğimiz durumun tipik örneklerini, ülkemizdeki “kentsel dönüşüm” uygulamaları ile yola çıkılan, şimdilerde üçüncü Boğaz köprüsünün yapılma çalışmaları, kanal projeleri ve 2B uygulamaları ile görmekteyiz. Dünyadaki değişik örneklerinden de görüleceği gibi bu tür uygulamalar hep eşitsiz coğrafi gelişme üretirler. Eşitsiz coğrafi gelişmeyi, yatırım yoluyla coğrafi farklılıklar yaratan sermaye oluşturur. Bu yolla toplumsal ve ekolojik sorunlar ortaya çıkar. Kâr arayışında mekânsal farklılıklar yaratan sermaye, ürettiği metanın mekânda dolaşım süresini kısaltmayı, metaların daha hızlı dolaşımını sağlamak ister. Bu ise sonuçta, yollar, ulaşım ağları, limanlar, uydu kentler yani yeni mekânlar yaratmak demektir.

Bununla birlikte sermayedarlar genelde yeni üretim araçları, özelde de doğal kaynaklar keşfetmelidirler ki bu, gerekli hammaddeleri elde etmek ve kaçınılmaz olarak ortaya çıkan sermaye artığının emilimi için doğal çevre üzerinde artan miktarda baskı oluşturur. Hammadde çıkarılması için araziler açmaları gerekir ya da daha önceki süreçlerde açılan arazilerin el değiştirmesi gerekir. Kamuoyunda “2B Yasası” olarak bilinen ve Resmi Gazetede yayınlanan “Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi ile Hazineye ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun” ve “kentsel dönüşüm yasası” düşük gelirli toplum kesimlerinin kamusal alandaki yerini daraltarak yaşam alanlarında nasıl bir sarsıntı yaratacağını düşünmek zor değildir.

Sermayenin sürekli hareketliliği ve bu çerçevede yarattığı farklılık ve eşitsizlikler sermaye açısından hem zorunlu hem de gerekli olmakla birlikte, kapitalizm için önemli ve çözülmesi gereken çelişkiler de yaratmaktadır. Kar arayışında mekânsal farklılıklar yaratan sermaye için, metaların pazarda dolaşımında bu farklılaşmalar bir engel haline gelmektedir. Ürettiği metanın mekânda dolaşım süresini kısaltmayı amaçlayan sermaye için metaların daha hızlı dolaşımının sağlanması zorunluluktur. Bu ise sonuçta, yeni mekânlar ve teknolojiler yaratmak demektir.

Böylece günümüz kapitalizmi de mekânlarla tanımlanır oldu. Örneğin İstanbul’daki ünlü ‘Kongre Vadisi’ çok kozmopolit bir mekândır. NATO’cular, IMF’ciler, Dünya Bankacılar, uluslararası çapta ünlü işadamları hep buraya gelirler. Mutlak egemenlik altına alınması gereken bir mekândır. Bu nedenle resmi güvenlik güçleri yeterli görülmez; yöre esnafını da harekete geçirmek gerekir. Sonra, İstanbul’u dünyanın sayılı finans merkezlerinden biri yapma arzusu ve iddiası vardır. Belki yarın Merkez Bankası İstanbul’a taşınacaktır ve Ataşehir’de belirli bir alan, ‘uluslararası finans merkezi’ olarak kesin kontrol altında apayrı bir adacık olup çıkacaktır. Mesafe olarak yakınlardadır; ama örneğin Sarıgazi’nin veya Ümraniye’nin bu özel mekânla herhangi bir ilişki ve etkileşiminin olmaması gerekir. Devam edersek, mekâna egemenliğin genel olarak iki yolu vardır: Düzen ya kendini tehditkâr dış çevreden yalıtıp korunaklı bir mekâna sığınır ya da mekânın çok büyük bölümüne egemen

olup tehditkâr çevreyi dar bir alana hapseder (Çulhaoğlu, 2009). Böylece çok “kozmpolit” ve çok “finansal” mekânlar tanımlanmış olur. Bu durum sonucunda toplumsal sınıflarda, mekâna, mekânsal farklılıklara ve bunların etkilerine yönelimler başlamış olur.

Coğrafi genişleme ve mekânsal düzenlemeler uzun ömürlü fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarını gerektirdiği için, mekânın ve mekân ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, kapitalizmin kriz yaratıcı eğilimini ortadan tamamiyle kaldırmaya da bir ölçüde dizginler. Bu tür düzenlemeler, zamanın bir noktasında söz konusu mekânı tamamen yok etmek zorunda kalır. Zamanın başka kesitinde ise sonsuz sermaye birikiminin açlığını doyuracak, tamamiyle farklı bir coğrafi mekân yaratacaktır.

Sermaye fazlasının kentsel dönüşüm yoluyla emilmesinin karanlık tarafı “yaratıcı yıkım” yoluyla kentin tekrar tekrar yapılanmasıdır. Bu, krizleri kentsel yeniden yapılanmanın momentleri olarak önemini ortaya koyar. Bu olgunun bir sınıf boyutu vardır, çünkü bu süreçten esas zarar gören, yoksullardır, toplumun alt tabakasıdır, siyasi iktidardan marjinalize olmuş olanlardır (Harvey, 2010).

Sermayenin hem yayılması, hem de yoğunlaşması sonucu eşitsiz coğrafi gelişmenin ölçeği de hem büyümekte, hem de giderek küçülmektedir. Bu durum, ulus devlet altı ve ulus devlet üstü ölçeğin birbirlerine olan bağımlılığını artırmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki göçmen işçi sorunları ile Ankara’daki tekel işçilerinin mücadeleleri, sermayenin uluslararası mekânsal yeniden yapılanmasının ortaya çıkardığı bir sorun olarak karşımıza çıkar. Burada algılanması gereken toplumun nasıl işleyeceği, toplumsal ilişkilerin nasıl tasarlanacağı ve insan potansiyelinin nasıl gerçekleşeceği hakkında alternatif bir vizyon gerçekleştirebilmek için, Harvey’in deyimiyle “eşitsiz coğrafi gelişmeler kapitalist zincirlerinden kurtarılmalıdır”.

Eğer kapitalizmin coğrafi misyonu, sınıf ve üretim ilişkilerini giderek genişleyen bir coğrafi ölçekte yeniden üretmek ise, o halde, hem kapitalizmin iç çelişkilerinin, hem de sosyalist devrimin oyun alanı, buna benzer bir coğrafi genişleme içinde olmak zorundadır. Sınıf mücadelesi küreselleşecek; bu da bizi doğal olarak, anti-kapitalist sosyalist devrimin şartı olan ünlü ‘bütün ülkelerin işçileri, birleşin’ çağrısına götürecektir. Temel sorun sermayenin sektörel ve mekânsal hareketliliğidir. Bu nedenle uluslar ya da bölgesel yerellikler, işçiler arasında dayanışma kurmaya yönelik bir strateji ile sektörel ve mekânsal hareketliliğin akışlarını etkilemesi ve nihayetinde onu kontrol altına alması gerekmektedir (Harvey, 2009).

Sonuç olarak, yersel-üretkenlik yanlısı ulusal ölçekli yaklaşımlar, işçileri ve yerleşimcileri kendi yerinde tutarak onları sermaye ile mücadelesinde silahsız bırakmakta ve de bölünmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle sermayeye karşı işçi sınıfının çıkarlarının peşinde olan, aynı zamanda temel ekonomik kaynakların kolektif ve demokratik denetimini hedefleyen bir mekânsal yaklaşımın peşinde olunmalıdır. Kapitalizm, canlıların kaçınılmaz yaşam alanı olan yeryüzüne, insanın tasarısı ve inşası olan kente; satın alınan, meta karşılığı alınıp satılan yani değişim değeri olan bir malmış gibi yaklaşmaktadır.

DEĞİŞİM DEĞERİ OLARAK KENTSEL DÖNÜŞÜM

Büyük modern kentlerin büyümesi belirli bölgelerde, özellikle merkezi konumda olan bölgelerde toprağa yapay ve devasa ölçekli bir değer artışı getirir; bu alanlarda var olan binalar bu değeri yükseltmek bir yana düşürürler, çünkü bunlar artık değişmiş olan koşullara uygun değildir. Bunlar yıkılır, yerlerine yenileri dikilir. Bu, her şeyden çok merkezi konumda olan ve kiralari, insanlar buralarda ne kadar üst üste yaşıyor olursa olsunlar, belirli bir azami

düzeğin üzerine asla çıkamayan, çıkısa da çok yavaş çıkan işçi konutları için geçerlidir. Bunlar yıkılır ve yerlerine mağazalar, depolar, kamu binaları yapılır. Bütün bunların 1872’de yazılmış olduğunu düşünmek insana depresif bir duygu veriyor. Engels’in anlattıkları Asya’nın büyük bölümünde (Delhi, Seul, Mumbai) günümüzün kentsel süreçlerine olduğu gibi New York’ta diyelim Harlem’in ve Brooklyn’in şimdi yaşamakta olduğu mutenalaşmaya da tıpatıp uyuyor. Yeni kent coğrafyalarının yaratılması kaçınılmaz olarak insanların yerlerinden edilmesini, evlerinden kovulmasını getirir. Bu, kentsel gelişme aracılığıyla sermaye emilmesinin aynadaki aksidir (Harvey, 2010).

Türkiye kentleri bugün, tıpkı Engels’in 1872’de yayınlanan Konut Sorunu başlıklı çalışmasında işaret ettiği gibi, yoksulluğun yarattığı sorunların ağırlaştığı, yoğunlaştığı ve somutlaştığı mekânlar olarak karşımızda duruyor. Kentler, zengin ve yoksul mahallelerin oluşturduğu bir çelişki yumağı haline gelirken, mekân standartları, yaşam düzeyi, kentsel hizmetler açısından birbirinden ayrıştırılmış mekânlar arasında uzlaşmaz çelişkiler yaşanıyor. Bu değişimleri görmezden gelen ve yoksulluğun sürekli derinleşmesi karşısında kentler, önemli oranda rant müdahaleleri olarak görülen “kentsel dönüşüm” adı altında dönüşüme tabi tutuluyor.

Bu dönüşümler kentlerde, sosyal, mekânsal ve kültürel konularda çıkmazlar içindeki alanların, çok bileşenli çözüm önerileriyle yeniden üretilmesi anlamına gelen kentsel dönüşüm tanımından oldukça uzak görünmekte hatta kentlerin mekânsal büyümelerinin, çevre sorunları ve doğal afetler söz konusu olduğunda, mevcut kentsel mekânların kullanımında yeniliklere gereksinin duyulmasından öte bir anlam içermekte ve ülkenin kentleşme politikaları ekonominin lokomotif gücü olarak görülmektedir.

Kapitalist toplumlarda kentleşme dinamikleri sermaye birikim süreçlerinden bağımsız anlaşılabilir. Meta üretimi ve tüketiminin gerçekleştiği sermayenin birinci çevriminde biriken sermayenin tekrar yatırıma dönüştürülmesinin mümkün olmadığı durumlarda, bu çevrimde oluşan aşırı birikimin ikinci çevrime aktarılması krizi çözmenin başlıca yollarından biridir. İster devlet aracılığıyla olsun ister piyasa, ikinci çevrime aktarılan kaynakların önemli bir bölümü kentsel yapıyı çevreye yönlendirilmektedir. Yapılı çevreye yönlendirilen yatırımlar ise bir yandan aşırı birikim sorununu çözerken, bir yandan da yeni taleplerin ortaya çıkmasına yol açarak birinci çevrimde ortaya çıkan krizin çözülmesine yardımcı olmaktadır. Bu tür bir bakıldığında kentsel yapıyı çevrenin oluşumu sermaye birikim süreçlerinden ayırmanın olanağı kalmamaktadır (Harvey, 2009).

Kentsel dönüşümün önemli boyutta rant yarattığı ortadadır. Sosyal iyileştirmeyi bir silah olarak kullanarak yalnızca rant amacıyla kent parçalarını altın bir tepsi içinde bir sosyal sınıfa sunmanın ve bir takım kavramlar kullanarak eski sahipleri buradan dışlamanın, planlama, kent ve kent mekânına ait pazarlanabilir her şeyi küresel pazarda satmanın, küreselleşme olgusunu kendisi için bir fırsat olarak görülmesi belli sınıfsal çevreler için kaçınılmaz görülebilir. Kapitalist kent, doğası gereği belli bir gruptakilerin lehine yapılanma ve ilişkiler ağına işaret ediyor olabilir, ancak bu mutlak egemenlik anlamına gelmemektedir. “**kullanım değeri**” ni ön plana çıkaranların örgütlülüğüne bağlı bir durumdur. Bu “**değişim değeri**” etrafında bir araya gelenler için görece olarak daha kolay bir durum olmakla birlikte hiçbir zaman güvence altına alınmış bir durum olarak değerlendirilemez.

Eğer kenti Robert Park’ın tanımladığı gibi; kent insan içinde yaşadığı dünyayı daha çok gönlüne göre yeniden yapmada en başarılı girişimdir. Ama eğer kent insanın yarattığı dünyaysa bundan böyle orada yaşamaya mahkûm olduğu dünyadır da. Böylece dolaylı yoldan ve görevinin doğasına dair hiçbir açık algısı olmadan kenti yaparak insan kendini yeniden yapmıştır, şeklinde tanımlar ve anlarsak, kentte yapılanlara ilgisiz kalınmayacağı sonucuna ulaşırız. Kenti değiştirmek kendimizi de değiştirmek hakkıdır. Ayrıca bireyselden çok ortak bir haktır çünkü bu dönüşüm kaçınılmaz olarak kentleşme

süreçlerini yeniden şekillendirmek üzere ortaklaşa bir gücün kullanımına dayanır. Kentlerimizi ve kendimizi yapma ve yeniden yapma özgürlüğünün en değerli ama aynı zamanda en çok ilgisiz kalınmış insan haklarımızdan biri olduğunu ileri sürmek isterim (Harvey, 2008b).

Kentsel dönüşüm, kentlerin kısa sürelerde yapılandırılmış ve coğrafi olarak yeniden dönüştürülmüş halidir. Başka bir ifadeyle kapitalizm, kendi dünya, toplum ve insan algısına, yarattığı kriz ve eşitsizliklerine uygun bir şekilde coğrafyayı sürekli olarak yeniden inşa etmektedir. Böylece mekân siyasal sorun olarak da kendini göstermeye başlar. Kent mekânının yerel ve yerel üstü süreçlerin karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olarak üretildiği ve dönüştürüldüğünü yerdır.

Kentsel mekânın yeniden örgütlenmesi ve günümüzde yaşanan süreçlere karşı demokratik mekânların ve yaşam alanlarının tanınması mümkün olacaksa eğer, kapsamlı kentsel politikalar geliştirmek istiyorsak, kapitalizmin somutluğunun kentleri nasıl dönüştürdüğünü, belediyelerin, yönetimlerin, yatırımcıların ve devletin diğer kurumlarının kentsel gösterim yaratılmasındaki rolünün bilinmesi gerekir.

Bu keşişim noktasında, kentsel mücadelelerin temel eksenini belirleyen soru ise, kentin somut, yaşanan bir mekân olarak, kullanım değeri etrafında mı, yoksa soyut, alınıp satılan ve üzerinden rant elde edilen bir mekân olarak değişim değeri etrafında mı, yapılanacağıdır. Kent sorununu şekillendiren bu iki mantık arasındaki mücadeledir (Şengül,2001).

Günümüzün kentsel süreçlerine bakıldığında mekânda yaşanan mücadelelerin kapitalist kentin tarihinde yeniden ve yeniden ortaya çıktığını gösteriyor. Paris'in yoksul mahallelerinde Haussmann'ın yaptığını (sağlıksız sektörlerin yanı sıra işçi sınıfının ve huzursuzluk yaratan öteki unsurların, Paris'in şehir merkezinden sökülüp atılması), bu gün Asya'nın büyük kentleri olan Delhi, Seul, Mumbai, İstanbul yaşamaktadır.

Ama bu süreçler direnişle de karşılaşır. Kentsel toplumsal hareketler her yerde gözle görülebilmektedir. Bu hareketler yer yer çok dar bir tabana özgüdür: şurada mutenalaşmaya karşı bir hareket, burada ucuz konut için mücadele eden bir hareket. Ama başka örneklerde bu tür hareketler daha kapsayıcı talepler etrafında birleşebilmektedir. Örneğin, Brezilyalıların "ikamet hakkı" dediği, başka yerde ise "kent hakkı" diye bilinen talep etrafında. Burada, sosyal adaletin ilkeleri ve çevreye saygı ile daha uyumlu bir yeni kentsel coğrafya yaratma hakkıdır söz konusu olan (Harvey, 2010).

Öte yandan 1970'lerde yaşanan krizle ortaya atılan neo-liberal politikalar, Türkiye'de 24 Ocak kararları ile hayat buldu. Neo-liberal politikalar olarak adlandırılan bu durum, sağlık ve eğitim gibi hayatın en önemli alanlarında geniş kitleler aleyhine belli düzenlemeleri içeriyordu. Bunun yanı sıra bütün temel kavramlarda olduğu gibi mekân kavramı da yeniden tanımlandı, kentler de bu tanımlamayla birlikte yeniden yapılandı, markalaşıp alınıp satılabilir metaya dönüştürüldü. Bütün bunlar merkez ülkelere kaynak aktarımı için tasarlandı. Bu da IMF ve DB yüksek cari açıklar vererek yoksullaşacak olan çevresel konumlu ekonomilerin yardımına koşarak, çevresel konumlu ekonomilerde üretilen katma değerın giderek büyüyen parsayı merkeze aktarılması esasına dayanmaktadır.

Bununla birlikte son otuz yıldır sermayenin içinde bulunduğu krizlerin aşabilmesi için, yapısal dönüşümlerle devlet yapısında ve toplumsal yaşamda "büyük projeler" etrafında ve büyük dönüşümlerle aşmaya çalışan hükümetlerin başvurduğu yöntemlerden birisi hiç kuşkusuz "kentsel dönüşüm" projeleri olmuştur. Bu projelerin kalkınma hamleleri olarak

sunulması yanında hem ulusal sermayenin hem de küresel sermayenin kentsel ranttan yüklüce pay almalarını sağlayacak uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu yapılanlardaki amaç kentin kullanım değeri üzerinden değil tamamen değişim değeri üzerinden anlamlandırılması ile ilgilidir.

MEKÂNSAL STRATEJİ OLARAK KENTSEL DÖNÜŞÜM

Kent mekânı; toplumsal olanla mekânsal olanın diyalektik bir ilişki içinde olduğu ve birbirini karşılıklı olarak etkilediği bir yerdir. Kentleşme süreci bir mekân üretim sürecidir; yeni sosyal, kültürel ve ekonomik mekânların yaratılmasını gerekli kılar. “Biz evi inşa ederiz, ev de bizi” deyiminin tarihi eski Yunanlılara kadar uzanır. Kent sosyolojisinin kurucu figürlerinden olan Robert Park, şu sözleriyle bunu çok iyi ifade etmiştir: İnsanlık kendini daha az gelişmiş hayvanlardan ve ilkel insanlardan ayıran özelliği olan entelektüel yaşama ilk kez kent ortamında, yani kenti inşa etmiş olduğu dünyada kavuştu. Zira kent ve kentsel ortam, insanın içinde bulunduğu dünyayı kendi arzuladığı şekle sokma çabasının en tutarlı ve en genel anlamda en başarılı anını temsil eder. Ama insanın yarattığı dünya olan kent, bundan böyle yaşamaya mahkûm olduğu dünyadır. Dolayımı olarak ve üslendiği işin doğasını tam anlamaksızın insan, şehri inşa ederken kendini de inşa etmiştir (Harvey, 2008a). Böylece mekânın insanı, insanın mekânı yeniden üretilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Öte yandan, kapitalizm güç oluşturmak ve bu gücü korumak için daima “mekânsal stratejiler” kullanır. Bu stratejilerin önemli ayaklarından biri mekân üzerindeki denetimdir. Bu bağlamda sermaye birikimi ve bitmek tükenmek bilmeyen kar arayışlarının egemen olduğu kapitalist sistemin genişlemeci mantığı, sürekli olarak kendi faaliyetlerini kolaylaştıracak coğrafi mekânlar arar. Bu arayış aynı zamanda kendi ürettiği krizlerin çıkış yoludur. Böylece coğrafi genişleme ve mekânsal düzenlemeler kapitalizmin temel seçeneği ve yöntemidir.

Coğrafi genişleme ve mekânsal düzenlemeler uzun ömürlü fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarını gerektirdiği için, mekânın ve mekân ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, kapitalizmin kriz yaratıcı eğilimini ortadan tamamıyla kaldırmasa da bir ölçüde dizginler. Bu tür düzenlemeler, zamanın bir noktasında söz konusu mekânı tamamen yok etmek zorunda kalır. Zamanın başka kesitinde ise sonsuz sermaye birikiminin açlığını doyuracak, tamamıyla farklı bir coğrafi mekân yaratacaktır. İşte bu süreç, sermaye birikiminin tarihi; yaratıcı yıkım (creative destruction) etkinliğinin tarihidir. Böylece mekân, sadece kendi başına varlığı olan bir nesne değil, kapitalist üretim tarzındaki toplumsal ilişkiler sonucunda üretilen bir meta, bu ilişkilerle yeniden üretilen ve bu ilişkileri etkileyen bir dinamik olur (Harvey, 2006).

Kentsel süreç, üretim, dolaşım, değişim ve tüketim için maddi altyapının yaratımını ifade etmektedir. Kente kapitalist birikim süreçlerinden özerk bir yapı ve bir özgünlük atfetmek hatalıdır. Kent ancak kapitalist birikim süreçleri ile anlam kazanmaktadır. Tersine, mekânı fetişleştirmek, toplumsal ilişkilerden bağımsız bir güç atfetmek anlamına gelmektedir. Kentsel sürecin oluşturduğu mekânsal farklılaşmalar, en azından kaba hatlarıyla kapitalist üretim sürecinden doğan güçlerle üretilir ya da biçimlendirilir, yoksa insanların özerk ve kendiliğinden oluşturdukları yapılar değildirler.

Bununla birlikte mekânsal farklılaşma, kapitalist toplumun yabancılaştırıcı toplumsal ilişkilerinin sürmesi ve yeniden üretilmesinde yaşamsal bir rol üstlenir. Kendi sürekliliğini sağlamak için strateji arayışlarının oluşturduğu süreçte, kapitalist birikimin güçleri, değer dizgeleri, tüketim alışkanlıkları, farkındalık ve politik bilinç durumları ve dahası, zaman içinde kapitalist düzenin yaygınlaşmasını dizginleyen bütün yapıları çevreyi yaratır.

Kapitalist toplumun devrimci niteliği, sürekli olarak, kendini korumak üzere yaratmış olduğu engelleri yıkar. Kentsel çevrelerin ve mekânsal farklılaşmaların sürekli olarak yeniden biçimlenmesi, hiç bitmeyen bu sürecin kanıtıdır. Bu nedenle, mekânsal farklılaşmayı, toplumsal ilişkiler temelinde oluşan bir yeğleme dizgesinin edilgen ürünü olarak görmek yerine, sınıfsal ilişkilerin ve toplumsal farklılaşmaların üretildiği ve sürdürüldüğü süreçler içinde tamamlayıcı bir aracı etki olarak algılamamız gerekir. Çözümlemenin bu başlangıç aşamasında bile, mekânsal farklılaşma kuramının genel toplum kuramından alacağı çok şey olduğu gibi buna kazandıracakları da olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır (Harvey, 1992).

Kent sosyoloğu Henri Lefebve'in mekânın sosyal ve toplumsal olarak üretilişi fikrinden hareketle, bu üretilişin sınıf mücadelesini de barındırdığını, mekânın sosyal olarak üretilişinde sadece mekânın değil, hegemonyanın da iktidarın da yeniden üretildiği yerdir mekân. "Kentsel dönüşümle" dönüştürülen kenti; başta emek ve sermaye olmak üzere çeşitli sosyo-ekonomik dinamikler ile farklı mekânsal örgütlenmelerin bir araya geldiği söz konusu dinamiklerin birbirlerine bağımlılık ilişkilerinin kurumsallaştığı, mekân ve arazi kullanımının bu amaçlarla düzenlediği yerler olarak görmek gerekiyor.

Kapitalizmin hayatta kalmış olmasını bu üretim tarzının gerektirdiği toplumsal üretim ilişkilerinin sürekli bir temelde yeniden üretebilmiş olmasına bağlayan Lefebve, bu durumu bunca yıldan beri kapitalizmin mekânı kullanım becerisine bağlamaktadır. Yani kendisi için farklı bir mekân yaratarak yeniden üretim yoluyla egemenliğini gerçekleştirmiştir. Kendi ifadesiyle; kapitalizm bir yüzyıldan bu yana kendi iç çelişkilerini (çözme bile) yumuşatmayı becerebilmiş ve "büyümenin" sağlanmasında başarılı olmuştur. Bunun, ne pahasına olduğunu kestirebilmekten uzağımız, ancak araçlarını biliyoruz: Mekâna yerleşerek ve bir mekân üreterek (Lefebve, 1973). Kent, yalnızca yapıli bir çevreden oluşmayıp, gerçekte kapitalist gelişmenin öznesidir de diyen Lefebve akıldan çıkarılmamakta yarar var; kentin, kapitalizmin ve devletin, parçalara ayrılmış kenti istediği yere çekip çevirirken ve denetlenmiş mekânı üretirken ki en stratejik aracı "şehirçilik" ten (urbanism) ve kent planlamadan daha kötü düşmanı olamaz (Lefebve, 1973). Diyerek, şehirçiliğin günümüzdeki rolüne vurgu yapmaktadır.

Bununla birlikte günümüz kapitalizmin ilişkilerinin mekânsal düzeyini ister siyasal süreçlerin, ister ekonomik süreçlerin sonucu olarak görelim, Castells'in önerdiği hipotezde olduğu gibi İleri kapitalist toplumlarda mekânı yapılayan süreç, işgücünün basit ve genişletilmiş yeniden üretimine ilişkin olanıdır; kentsel pratik olarak adlandırılan şey, sürecin bir bütün olarak toplumsal yapı ile eklemlenmesini anlatır. Öyle görünüyor ki firmalar, üretim sürecine göre ne ise, kentsel birim de yeniden üretim sürecine göre odur. Bu nedenle kentsel birim yalnızca olayların geçtiği yer (loci) olarak değil, toplumsal yapı üzerindeki belirli etkilerin kaynağı olarak da değerlendirilmelidir (örneğin tıpkı firmanın, yani üretim biriminin niteliklerinin, barındırdıkları sınıf ilişkilerinin ortaya çıkmasını ve biçimlerini etkilemeleri gibi (Castells,1977). O halde Castells'ten çıkarımla, kent; yapıli çevrenin üretimidir. Yapılan ekonomik, politik ve ideolojik bütünlüğün mekâna eklenmesinden başka bir şey değildir.

Eğer kenti Robert Park'ın tanımladığı gibi; kent insan içinde yaşadığı dünyayı daha çok gönlüne göre yeniden yapmada en başarılı girişimdir. Ama eğer kent insanın yarattığı dünyaysa bundan böyle orada yaşamaya mahkum olduğu dünyadır da. Böylece dolaylı yoldan ve görevinin doğasına dair hiçbir açık algısı olmadan kenti yaparak insan kendini yeniden yapmıştır, şeklinde tanımlar ve anlarsak, kentte yapılanlara ilgisiz kalınmayacağı sonucuna ulaşırız. Kenti değiştirmek kendimizi de değiştirmek hakkıdır. Ayrıca bireyselden çok ortak bir haktır çünkü bu dönüşüm kaçınılmaz olarak kentleşme süreçlerini yeniden şekillendirmek

üzere ortaklaşa bir gücün kullanımına dayanır. Kentlerimizi ve kendimizi yapma ve yeniden yapma özgürlüğünün en değerli ama aynı zamanda en çok ilgisiz kalınmış insan haklarımızdan biri olduğunu ileri sürmek isterim (Harvey, 2009).

MÜLKSÜZLEŞTİRME YOLUYLA BİRİKİM OLARAK KENTSEL DÖNÜŞÜM

Kapitalizmin ilk aşamalarında yaşanan sermaye birikim süreçleri şiddet, yağma, hırsızlık, sahtecilik ve soygunculuk içeriyordu. Böylece ilk “sermaye gücü” toplanmış oldu. Dün üretilmiş olan artığın gittikçe daha büyük miktarı bugün yeni sermayeye dönüştürüldüğü gibi, bugün yatırılan paranın gittikçe daha büyük bölümü dün elde edilmiş karlardan gelir. Bu, daha eskiden uygulanan şiddete dayalı birikimi artık devre dışı bırakmış gibi görünebilir. Ama ‘mülksüzleştirme yoluyla birikim’ başlangıçtaki para gücünü toplamakta önemli rol oynamaya devam eder. Hem hukuki, hem hukuk dışı (şiddet, suç işleme, sahtecilik ve standart altı konut ipotek piyasasında ya da daha önemli olarak uyuşturucu ticaretinde son zamanlarda ortaya çıkmış olduğu gibi yağmacı uygulamalar türünden) yöntemler kullanılmaktadır.

Hukuki yöntemler arasında, bir zamanlar ortak mülkiyete tabi kaynaklar olarak görülen şeylerin (su, eğitim vb.) özelleştirilmesi, kamu yararına istimlak yetkisinin kullanılması yoluyla varlıklara el konulması, ‘varlık yağması’ ile sonuçlanan yaygın şirket satın alma, şirket evliliği ve benzeri uygulamalar... Son dönem krizinde birçok insanın yaşadığı varlık kayıpları, spekülörlerin bugün bu varlıkları ucuz fiyata alıp piyasa düzeline karlı biçimde satmayı hedefleyerek ilave birikime çevirebileceği mülksüzleştirme biçimleri olarak görülebilir (Harvey,2010).

Kamu yararına istimlak yetkisinin kullanılarak varlıklara el konulması diye adlandıracağımız yeni “kentsel dönüşüm” yasası hukuk içinde kalınarak oluşturulan mülksüzleştirme yoluyla birikim biçimi olarak görülebilir.

İlk birikim tarihi, Tanrı’nın veya devletin (ABD veya Fransız devrimleri) gözünde dini ya da laik temellere eşit statü iddiaları karşısında, hiyerarşik gücü ve sınıf hâkimiyetini meşrulaştıracak ‘doğal’, yani biyolojik üstünlük iddialarının imal edilmesini getirmiştir. Sermaye, bütün tarihi boyunca, bu türden parçalanmaları istismar etme, hatta teşvik etme konusunda hiç çekingenlik göstermezken, işçilerin kendi kolektif eylem araçlarını tanımlama uğruna mücadeleleri birçok durumda etnik, dini, ırksal ya da cinsiyet kimliklerinin sınırlarına ulaşınca durmuştur. Nitekim 1950’li ve 60’lı yıllarda ABD’de işçi örgütleri ırk ve cinsiyet temelinde dışlama kuralları dayatarak işgücü piyasalarında rekabeti kısıtlamaya çalışmıştır (Harvey,2010).

Sermayenin bu türden uygulamalarını Türkiye ve kentsel dönüşüm bağlamında düşünecek olursak, Marx’ın “yedek sanayi ordusu” dediği şeyin, sermayenin yeniden üretimi ve genişlemesi için gerekli olan işgücünün temini için devreye sokulması gerekir. Bu koşullar yerine getirilmediği takdirde, sermaye sürekli birikimin önünde ciddi bir engelle karşılaşmış olur. Türkiye’de büyük halk kitlelerinin özellikle, 1950’den sonra tarımda makineleşmenin başlamasıyla başta toprak olmak üzere üretim araçlarına doğrudan erişmesini olanaksızlaştıran bir biçimde mülksüzleştirilmesi, emek gücünün bir meta niteliğiyle piyasaya çıkmak üzere serbest bırakır. Şu ya da bu şekilde, halkın büyük çoğunluğu yaşayabilmek için sermayenin emrinde çalışmak zorunda bırakılmıştır. Şimdi kapitalist genişleme için devasa bir havuz oluşmuş durumdadır. Bu havuzdan özellikle gelişen İstanbul sermayesi dışında Batı Avrupa sermayesi de 1960’ları başında Türkiye’den Avrupa’ya yabancı işçi göçüyle nasibini almıştır.

Öte yandan, işgücü piyasaları coğrafi olarak bölümlüdür. İşçiler her gün işlerine gidebilmeleri açısından dört saatlik bir işe gidip gelme süresi bir dış sınır oluşturmaktadır. Tabii dört saatte ne kadar uzağa gidebileceğiniz, elbette ulaştırmanın süratine ve maliyetine bağlıdır. Ama işgücü piyasalarının kaçınılmaz coğrafi bölünmesi, işgücü arzına ilişkin meselelerin, bölgenin ve devletin stratejisinde cisimleşen bir dizi yerel sorundan ibaret olması anlamına gelir (bu durumu bir ölçüde değiştiren, hem sermayenin hem de işgücünün göç hareketleridir). Devlet, başka şeylerin yanı sıra, göç ve çalışma yasaları (asgari ücret, çalışma süreleri, çalışma koşullarının düzenlenmesi), işgücü arzının özelliklerini etkileyen (eğitim, işbaşında eğitim, sağlık hizmetleri gibi) toplumsal altyapıların sağlanması ve yedek ordunun muhafazası için tasarlanmış politikalar (sosyal refah önlemleri) söz konusu olduğunda işin içine girer (Harvey,2010).

Yeniden birikim süreçlerinin Türkiye uygulamalarına yeniden dönecek olursak, 1950’li ve 60’lı yıllarda, devletin göç ve çalışma yasalarını ve eğitim ve sağlık hizmetlerini “sosyal devlet” olgusu adı altında yeniden düzenlediği görülür. Bu süreçler, kırsal kesimdeki topraklarını mülksüzleştirme yoluyla terk etmek zorunda kalan gurupların eğitim, sağlık ve barınma gibi toplumsal politikaları içeren uygulamaları devreye sokmak durumunda kalır. Uyguladığı barınma politikalarının başında, mülksüzleştirilerek toprağından koparılan insanlara “gecekondu” adı verilen (devletin kendi arazileri üzerinde) kısa sürelerde yapılabilen konutlar yapılmasına müsaade etmek gelmektedir.

Bugün yeni yasa ile devreye giren “kentsel dönüşüm” denilen uygulamalarla “gecekondu” adı verilen konutlarda yaşayan insanların yeniden mülklerinden edilmeleri içermektedir. Mülksüzleştirme yoluyla birikim süreçlerine, bu insanlar ikinci defa feda edilmektedirler.

Bununla birlikte kar arayışına yönelen sermaye, ürettiği metanın mekânda dolaşım süresini kısaltmayı, metaların daha hızlı dolaşımını ve aşırı tüketim alanlarının oluşmasını sağlamak ister. Bu ise sonuçta, yollar, ulaşım ağları, limanlar, uydu kentlerin yani yeni mekânların yaratılmasını, yani “kentsel dönüşüm” projelerine gereksinimi kaçınılmaz kılar. Kentsel dönüşüm, kentlerin kısa sürelerde yapılandırılmış ve coğrafi olarak yeniden dönüştürülmüş halidir. Bu da kapitalizmin, kendi dünya, toplum ve insan algısına, yarattığı kriz ve eşitsizliklerine uygun bir şekilde coğrafyayı sürekli olarak yeniden inşa etme isteğiyle ilgilidir. Sermaye birikimi ya da artığın kentlerin dönüştürülmesi sonucunda yaratılması için, kentlerin dönüştürülmesi yoluyla emilmesi bu kentlerin “yaratıcı yıkım” yoluyla tekrar tekrar yeniden yapılanmasına yol açmıştır.

Bütün bunların sonucunda kentler, insanların barınma ihtiyacının yanı sıra birer tüketim ve yatırım objesi olarak öne çıkarılmış, böylece kentler artı değer barındırmaya koşullandırılmıştır. Yeni küreselleşme kavramına karşılık gelen bu süreçler insandan ve coğrafyalarından bağımsız anlamlar ifade etmektedirler. Sermayenin kazandığı uluslararası esneklik ve onu destekleyen iletişim ve bilişim teknolojileri ile bir araya geldiğinde dünyanın birçok kentinde ve kentlerin merkezleri dâhil olmak üzere çeperlerine kadar tekrar eden tüketim kalıpları oluştu. Kendileri de doğrudan birer tüketim nesnesi olan bu oluşumlar, buldukları coğrafyalardan arınmışlar, hatta yabancılaşmışlardır. Kentlerde sosyalleşme mekânlarının yerini alan bu yapılar kentleri değiştirerek “coğrafyasızlaştırma” pratiği oluştu.

Öte yandan yaşanan küresel sürecin oluşturduğu “coğrafyasızlaştırma” ya da insanın doğaya yabancılaşması mekânsal farklılaşmalar üretir oldu. Böylece oluşan eşitsiz coğrafi gelişmenin oluşumu hem siyasal hem de ekonomik boyutlar oluşturdu. Bütün bu gelişmelerin sonunda

bütün bölgeler ve buralarda yaşayan nüfusun belirli kesimleri, köleliğe yakın koşullara itilir oldu.

Tüm bunlar, serbest piyasaların işlerliğini temin eden devlet iktidarının ekonomik kaynaklarını muhafaza etme adına yapılır. Bunun paradoks ve çelişkileri her yerde açıkça görülmektedir.

SONUÇ

Bütün bu yaşanan süreçler içinde, yerel ölçekte bir takım mücadelelerin yaşanmakta olduğunu gözlemek mümkündür. Örneğin İstanbul'da kentsel dönüşüm projeleriyle yıllardır evlerinin yıkılacağı, mahallelerinden kovulacağı korkusuyla yaşamak zorunda bırakılan Sarıyerliler, dört mahallede örgütlenerek yaşadıkları yerlerin, hangi kurum ve kişilere ait olduğuna bakılmaksızın mahalle kooperatiflerine topluca devredilmesini istiyorlar. Kurulan bu mahalle kooperatifleri, kentsel dönüşüm projeleriyle yaşadıkları yerlerden edilmek istenen tüm insanlara yeni bir model sunarak, kooperatiflerde, mahallede yaşayan herkesin söz sahibi olmasını hedefliyor.

22 Ocak 2012'de toplanan Sarıyer Mahalle Dernekleri ve Kooperatiflerinin “**çözüm bizde**” toplantısının sonuç bildirgesinden bazı başlıklar şöyle: Mahallede yaşayanların rızası alınmamış hiçbir projenin uygulama şansı yoktur. Çözüm önerimiz açık ve nettir. Yerleşimlerimizin üzerinde bulunduğu arsalar, hangi kurumlara ve kişilere ait olduğuna bakılmaksızın mahalle kooperatiflerine topluca devredilmelidir. Bu çözümün gerçekleşmesi için, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi ve Sarıyer Belediyesi sorumluluklarını yerine getirmelidir. Tercihlerini üç-beş kişinin rantçı emellerinden değil, mahallede yaşayan biz halktan yana kullanmalıdırlar. Depremsellik bahanesiyle önümüze getirilecek ve bizlerin mahallemizde sağlıklı, güvenli bir ortamda yaşama hakkımızı hiçe sayan uygulama ve projelerin karşısında olacağız.

Görünümün gerisindeki “sosyo-mekânsal” çelişkiler, söz konusu kentlerin ve insanlığın geleceği konusunda belirleyicidir. Kentlerdeki yoksulluk, dışlanma ve ezilme gibi önemli sorunların oluşumu daha önceki dönemlere göre daha çarpıcı ve yapısaldir. Bu çelişkinin nasıl aşılacağı ise, mücadeleyi yürüten aktörlerin mücadele yöntemleri belirleyecektir. Sonuç olarak kapitalizmde doğa, toplum ve canlı (insan da dâhil) gibi yaşam algısı yoktur. Onun için her şeyin bir değişim değeri vardır. Buna mekân ve tüm canlılar dâhildir. O her zamanki gibi yıkar, tahrip eder ve kendisine göre her şeyi yeniden düzenler, biçim verir, buna sadece mekânlar değil; zaman (tarih) ve insanın bilişsel süreçleri de dâhildir.

Yeni emperyalizme ve onun dayattığı “mekânsal neoliberalizm bağlamında kentsel dönüşüm”e karşı, örgütlenmiş yerellikler ile enternasyonalist dayanışmanın varlığından söz edildiği oranda, söz konusu sorunlar aşılabılır, insanların yarınları aydınlık olacaktır. Tarihsel açıdan bakıldığında geleceğini yaratmak için mücadele eden insanları hiçbir güç durduramamıştır. Bu anlamda insanlığa dayatılan tüm bu olumsuz mekânsal stratejilere karşı, yeni bir dünyanın mümkün olduğuna inanmak gerekiyor.

KAYNAKÇA

- 1) Benovololo, L. (1995), Avrupa tarihinde Kentler, Afa Yayıncılık, İstanbul.
- 2) Castells, M. (1977), Urban Question, Londra.
- 3) Çulhaoğlu, M.(2009), “Mekâna Egemenlik ya da Haydarpaşa'nın Akıbeti”, Sol Dergisi.
- 4) Harvey, D. (2006), Sosyal Adalet ve Şehir, Metis Yayınları, İstanbul.
- 5) Harvey, D.(2008a), Yeni Emperyalizm, Everest Yayınları, İstanbul.
- 6) Harvey, D.(2008b), “Kapitalist Kent” New Left Review, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- 7) Harvey, D.(2009), Kent Hakkı, www.sendika.org.
- 8) Harvey, D. (2010), Sermaye Muamması, Sel Yayınları, İstanbul.
- 9) Harvey, D.(2011), Sermayenin Mekânları, Sel Yayınları, İstanbul.
- 10) Holton, R. J.(1999), Kentler Kapitalizm ve Uygarlık, İmge Kitabevi. Ankara.
- 11) Kaygalak, S.(2008), Ekonomik Kuramlar ve Kavramlar Sözlüğü, Ed: Fikret Başkaya, Aydın Ördek, Maki Basım Yayın, Ankara.
- 12) Kaygalak, S. (2009), Kentin Mültecileri, Dipnot Yayınları, Ankara.
- 13) Keyder, Ç. (2009), İstanbul Küresel ile Yerel Arasında, Metis Yayınları, İstanbul.
- 14) Kurtuluş, H. (2005), İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- 15) Maisels, C. K. (1999), Uygarlığın Doğuşu, İmge Kitabevi, Ankara.
- 16) Munford, L. (2007), Tarih Boyunca Kent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- 17) Mukul, İ. (2009), “Yapılı Mekânın Yeniden Üretimi: Kentsel Dönüşüm”, Tol Mimarlık ve Kültür Dergisi, Mimarlar Odası Kayseri Şubesi.
- 18) Park, R. (1967), On Social Control and Collective Behavior, Chicako.
- 19) Şengül, T.(2001), Kentsel Çelişki ve Siyaset, Demokrasi Kitaplığı, Ankara.
- 20) Şengül, T.(2001), “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”, Praksis (2), 9–31, Ankara.
- 21) Tekeli, İ. (2010), Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- 22) Tekeli, İ. (2011), Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- 23) Tümertekin, E. Özgüç, N. (2009), Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân, Çantay Kitabevi, İstanbul.